

Az államtípusok, az államfejlődési utak és az államelhalás kérdéseiről

1. A formaelmélet és az államelmélet kapcsolata: az államtípus (Á), az államforma (K) és az államrend (E) viszonya¹

A társadalmi formák elmélete megtermékenyítőn hatott a marxista államelméleti gondolkodásra. Hogyan? A probléma megoldásához az e paradigmában gondolkodó szerzők az államtípus általános (Á), az államforma különös (K) és az államrend egyedi-nemzeti (E) meghatározottságait vizsgálják. Az első kettő tipizáló-klasszifikáló, az állam-társadalom viszonyra vonatkozik, míg az államrend – hasonlóan a jogrendhez – egyedi leíró kategória, amely a konkrét intézményesültség közegére fókuszál.

Az *államtípus* kategóriája – egzisztenciális meghatározottsága – az állam legátfogóbb jellemzésére szolgál, mivel az államnak a társadalmi formával való kapcsolatát fejezi ki. A tőkés formációban a szükségletek zömét olyan vállalkozások révén elégítik ki, amelyeket a tőke és a bérmunka piaci alapú integrációja biztosítja, a reprodukciós folyamat társadalmi-politikai feltételeinek állami támogatása mellett. Az állam jellegét, típusát pedig ezek a társadalmi viszonyok minősítik legátfogóbban, lévén erős kölcsönhatás az állam és közvetlen környezete között. De erős kapcsolat állt fenn az antik (rabszolgatartó) és a feudális termelési mód, valamint az ázsiai típusú állam és jog között is, még ha az ott és akkor közhatalmi jellegű alakulatok (a görög polisz; a római impérium; a despotia; a hűbéri-rendi regnum; az abszolutizmus stb.) nem pontosan vagy csak egy magas absztrakciós szinten feleltethetők meg a modern államiség attribútumainak.² Semmit nem lehet megérteni az állam osztálytermészetéből – amely persze nem redukálható arra, hogy csak osztálytermészetű képződménynek tekintsék –, ha nem veszik figyelembe az állam társadalmi rendeltetését, amelyet funkcióin keresztül gyakorol.

Az államtípusoknak ez a materialista felfogása azon alapul, hogy a jogi viszonyok és államformák nem érthetők meg sem önmagukból, sem pedig az emberi szellem általában vett fejlődéséből, hanem azokban az anyagi életviszonyokban gyökereznek, amelyek összességét Hegel „polgári társadalomként” (*societas civilis*) foglalta össze. A polgári társadalom anatómiájának kulcsa pedig a politikai gazdaságtani elemzésben van, indokolta egy ízben Karl Marx úttörő felfogását (MEM 13, 6.). A közvetlen termelőtől itt az értéktöbblet elsajátítása magántulajdonosok szabad szerződésin keresztül történik, s az államnak kell biztosítania ezen termelési mód feltételeit: a jogegyenlőséget, a magánügyén jogalanyok szerződési szabadságát, s az egymástól elszigetelten egzisztáló tőke- és munkaerő-tulajdonosok, tehát a magántulajdoni dominanciájú rend oltalmazását, elismertetését, legitimitását.

Az *államtípus* kategória a legáltalánosabb összefüggések kifejezője, az államnak társadalmi és gazdasági alakulata felőli jellemzését adja. Legalábbis különös, amikor az állam természetföldrajzi környezetét számba vevő szerzők nem vizsgálják a társadalmi környezettel való kapcsolatot, pedig történetileg mindig egy adott társadalom államáról van szó. Ha pedig gondolatilag függetlenítik az államot saját társadalmától, konfliktusainak, problémáinak kihívásaitól, akkor eleve elesik az állam osztálytermészetének kérdése. Minden államnak sok-sok funkciót kell ellátnia, történelmileg jelentősen bővültek közfunkciói, *szó sem lehet tehát arról, hogy az államot külső és belső osztálynyomó funkciójára redukálhassuk*, hiszen gazdasági szervező, kulturális és ideológiai (szocializációs) nevelő funkciója, jogrendet, közbiztonságot és nemzetközi kapcsolatokat építő-fenntartó funkciója, a természet és a társadalom közötti anyagcserét és kapcsolatokat (természeti csapások megelőzése és elhárítása stb.) valaminő egyensúlyban tartó funkciója minden államnak van. Az állam társadalmi rendeltetését e funkcióinak gyakorlásával látja el, és ezért *osztálytermészetű* minden egyes tőkés állam, mert *a társadalmi újratermelési folyamat zavartalanságát biztosítja és fejlesztését segíti elő, az osztályuralmat realizáló domináns termelési móddal*. Nemcsak az anyagi és a szellemi javak újratermelésének gazdasági feltételrendszeréről van tehát szó, hanem az osztályviszonyok reprodukálásának feltételeiről, az érdekviszonyok sokféleségének alakításáról (egyéni, partikuláris és csoportérdekek, réteg- és osztályérdekek, területi, ágazati és funkcionális érdekek, nemzeti érdek), amelyeket igen változatos intézményeken, állami szerveken és szervezeteken (az állami szer-

vek rendszerén) keresztül látja el. Ezt az állami közvetítő-szervező-koordináló tevékenységeket Hegel még úgy fogta fel, hogy *a polgári társadalom szükséges kiegészítésre szorul: külső, felette álló rendezőre, mert meg kell fékeznie a korlátlan egyéni önzés világát, meg kell fékeznie a „bestiát”* (ami Hegelnél a tőke szimbóluma). Tehát a tevékeny államnak az egyéni és különös érdekek elismerése mellett, fenn kell tartania a közérdeket, biztosítania az egész fennmaradását a széthúzó egyéni és különös érdekekkel szemben. A magasabb elv (állam) ráépül az alacsonyabbakra (a családra és a polgári társadalomra), de *egyetemessé teszi az altruizmust*, meghaladva a kiindulópont, a család korlátolt közösségiségét és a polgári társadalom önzését. A polgárok az államban már nemcsak saját érdekeiket követik, hanem „az erkölcsi eszme megvalósulásaként az állam” irányít, teremt új szintézist ebben az etatista megoldásban.

Bármennyire is igaz, hogy minden társadalomban az egyének és csoportjaik közötti termelői és a más természetű érdekviszonyokat közvetíteni szükséges ahhoz, hogy azok integrált egészszé, általános érdeké állhassanak össze, Hegel elemzése roppant módon problematikus marad. Azért, mert ezt a közvetítést tökéletesen érdekharmonizáló és így idealizáló módon fogja fel. A tökéletes közvetítés eredményeként az állam által erkölcsiségében és jogilag egyaránt oltalmazott *általános, maradandó tőke* olyan örök ésszerűséggé misztifikálódik, amely az immanens végcéljához érő *történelem betetőződése*. Tehát meghaladhatatlan. Mindez nem is kissé tekint el a viszonyrendszer osztályszintű egyenlőtlenségeitől, amelyek egészen addig relevánsak maradnak, ameddig *az egyenlőtlenségek nem pusztán egyének tulajdonságai, hanem a társadalmi viszonyokba ágyazottak, és a reális életlehetőségeket a legátfogóbban determinálják*. Eltekint a rendszer elidegenedéssel és kizsákmányolással terhelt természetétől, továbbá a bérmunka és a tőke specifikus közvetítési folyamatában szerepet kapó, államilag intézményesített, kényszerítő irányítási folyamatoktól – fejt ki Mészáros István³ (2008, 31–54). A megtett út végállomása: „megbékélés a valósággal.” A rendszer győz a dialektikus módszer felett, mint ezt Marx *A hegeli jogfilozófia kritikájában* (1957 [1843]) elsőként megmutatta.

Az államtípus általánosságának vizsgálata persze nem helyettesítheti a különös sík, az *államforma* és annak egyedi-konkrét síkon való megjelenését, az intézményes megoldások vizsgálatát. Ralph Miliband⁴ az államtípus és államforma kapcsolatának kiemelkedő magyarázatát nyújtja – hármass felosztásunk nélkül. Bár minden állam

osztályállam, de ez nem szimplifikálható arra, hogy azok pusztán az uralkodó osztályok eszközeként működjenek. Az utóbbi mellett felhozott szokásos három érv – a vezető réteg jellege; a gazdaságilag domináns osztály nyomása és a termelési mód strukturális kötöttségei (Miliband, 119, 126) – sem alapozhatják meg, hogy eltekintsünk az állam *viszonylagos autonómiájától*, amit Miliband a különös államformák gazdagságán és az állami funkciók gyakorlásán keresztül bizonyított (142, 150). A szerző utal a *társadalmi osztályuralom* és a *politikai hatalom dualizmusának* jelentőségére az államelméleti kérdések tisztázásakor (1988, 120), anélkül, hogy azt összekötötte volna a politizációs folyamat kétirányú közvetítő funkciójának elemzésével, amivel az állam viszonylagos önállósága bizonyítható (Szigeti, 2013, 82–111).⁵ Minden egyedi-konkrét intézményesülés – *nemzeti államrend* – pedig hordozza a különös és az általános meghatározottságokat.⁶ (Ennek az elemzési síknak a pandantja, amikor a jogtípusokat, a különös jogcsoportokat és a jogrend egyedi kategóriáit vizsgálják, ahol minden jogi elvárás, magatartásminta, jogképződés, dogmatikai jelentés, bíró alkotta jog, bevett érvelésmód ezen egynemű közeg összetevőjét képezi.)

2. Az államfejlődési utak problémája

Az egyes államtípusokon belül is vannak fejlődési szakaszok, pl. a feudális államtípus esetén: korai feudális államok, a virágzó feudalizmus rendi államai és az abszolutisztikus szakasz államai.

„Az államok csoportosításának más formái is elképzelhetők (pl. a hatalomgyakorlás formái, eszközei stb. alapján), de az államtípus kategóriája ez esetben is a felosztás alapját képezi. Az államtípus–államforma–államrendszer kategóriák megalkotásánál az általános–különös–egyedi logikai kapcsolatára építettünk: a létező államok *statikáját*, azaz *keresztmetszeti jellemzőit* írtuk le velük. Van azonban az államok *történeti dinamikájának*, tehát kölcsönös függésüknek, egymásra hatásuknak, keresztveződésüknek és utánzásuknak is valóságos története. Ez az elvont fejlődési utak, az alak- és formagazdagság megértésének problémája, amit az idézett szerző szépen összefoglal.

Ebben a tekintetben elsősorban annak van jelentősége, hogy az adott társadalom, amelynek államáról van szó, milyen körülmények között jött létre, és ennek következtében mennyiben tudta sajátosságait kibontakoztatni. Ezen az alapon a fejlődési utak négy elvont

változatát különböztetjük meg: 1. Az ún. *klasszikus* fejlődési úton, kedvező körülmények összekapcsolódása révén, először eredeti módon jött létre fejlődőképes formában az adott társadalmi-gazdasági formáció elsődleges alakzata (pl. az antik Athén, a frank feudalizmus, az újkori Anglia). 2. *Másodlagos* fejlődési útról vagy alakzatról akkor beszélhetünk, ha az új formáció többé-kevésbé már kialakult elemei kedvezőbb továbbfejlődési feltételek közé kerülnek, és ezért spontán módon erőteljesebben és tisztábban bontakoznak ki sajátosságai (pl. az ókori Róma vagy az Egyesült Államok). 3. *Mintakövető* fejlődési út vagy alakzat esetében a fölzárkózás, a modernizáció érdekében, illetőleg céljából valamilyen külső modell tudatos »másolásáról« van szó, amelynek a kialakításában és megvalósításában jelentős az állam, sőt, az erőszak szerepe (pl. a kelet-közép-európai feudalizmus kialakulása, Szt. István állama, az ún. fejlődő országok vagy a népi demokráciák). Ha a felzárkózás sikeresnek bizonyult, e fejlődési út sajátosságai egyre inkább elhalványulnak, hasonlónak válnak a klasszikus, illetve a második út jellemző vonásaihoz. (Kiváló példa erre a valamikori európai félperiféria – Németország, Dél- és Észak-Európa államainak fejlődése.) 4. Végül, esetenként beszélhetünk *korai vagy eltorzult* fejlődési utakról, amit például Bizánc, a reneszánszkori Itália, vagy a szovjet fejlődés példáz” (Szilágyi, 1998, 156.). Az utóbbit nem tartjuk kiterjeszhetőnek és zsákutcának a szovjet típusú államigazgatásos szocializmust meghaladó kísérletekre nézve.⁷

A klasszikus fejlődési úthoz hozzá kell még tennünk, hogy a klasszikusnak nemcsak mintaadó, hanem *mértékadó szerepe* is van. Éppen azért, mert első és eredeti, alapul szolgálhat az újítások megítéléséhez. Különösen akkor, ha már többen átvették, olyan hagyományt teremt, amittől az eltérő megoldások újításnak számítanak. Ekkor a hagyomány az újítás mértéke. A másodlagos, de éppen nem másodrendű útnál pedig nemcsak az átvevő számára kedvezőbb körülmények hatnak, hanem a recipiáló állam belső innovációi (például intézményfejlesztései vagy jogalkotása) is belezárolhatnak abba, hogy a tanítvány felülmúlja tanítómesterét.

3. Az állam elhalásának kérdéséről

Most az állam elhalásának híres-hírhedt kérdését kell elemeznünk. A klasszikus marxizmusban, persze, a XIX. századi körülmények közepette és fogalomhasználattal vetődött fel a kérdés mint a polgári

osztályállam *eltörlésének* és meghaladásának ügye. Tömören kifejtve, a *Kommunista Kiáltvány* (1848) híres megfogalmazásában: az állammal ekkor azonosított „politikai hatalom voltaképpen nem más, mint valamely osztály szervezett hatalma a többiek elnyomására”, amely azután sokat differenciálódott. A társadalmi-gazdasági osztályuralom politikai hatalomtól való, jellemzően későbbi megkülönböztetése a XVIII. századi abszolút monarchiákban vagy a Max Weber jellemezte „honorácior demokráciákban” egyáltalán nem kellett módosítsa az „osztályállam” minősítést. Ugyanis a XIX. században a gazdaságilag uralkodó osztályok a kettős – vagyoni és műveltségi – cenzussal egyszerűen kirekesztették az alsóbb néprétegek 9/10-ét a közhatalomból. Sem aktív választójoguk, sem megválaszthatóságuk nem volt. Ezért az osztályuralom-mentes társadalomhoz, elemezte Marx – amelyben *a munka gazdasági felszabadítása lehetővé vált* –, szükség volt „a végre felfedezett politikai formá”-ra, a *kommün típusú államra*. A kommün típusú állam a munkásosztály kormánya volt, amely a termelő osztálynak a kisajátító osztály ellen vívott harca eredményeként keletkezett. Ehhez pedig a régi államgépezet elnyomó apparátusát, katonai és polgári bürokráciáját szét kellett zúzni. Marx a további jellemzőkről: „A császárságnak egyenes ellentéte volt a Kommün [...], első rendelete az állandó hadsereg megszüntetése és a felfegyverzett néppel való helyettesítése volt. A Kommün általános választójog alapján Párizs különböző kerületeiben megválasztott, felelős és bármikor elmozdítható városi tanácsnokokból alakult. Többségük természetesen munkásokból vagy a munkásosztály elismert képviselőiből állott. A Kommünnek nem parlamentáris, hanem dolgozó testületnek kellett lennie, amely végrehajtó és egyszersmind törvényhozó hatalom is. A rendőrséget, amely eddig a központi kormányzat eszköze volt, azonnal megfosztották minden politikai jellegtől, és a Kommün felelős és bármikor elmozdítható szervévé változtatták. Ugyanígy a közigazgatás valamennyi többi ágának hivatalnokait is. A Kommün tagjaitól kezdve lefelé, mindenkinek *munkás-munkabérért* kellett ellátnia a közszolgálatot. A magas állami méltóságok szerzett jogai és reprezentációs költségei eltűntek magukkal a magas méltóságokkal együtt. A köztisztviségeket nem kezelhették többé magántulajdonuként a központi kormányzat bábjai. Nemcsak a városi közigazgatás, hanem az egész, eddig az állam által gyakorolt kezdeményezés is a Kommün kezébe került [...]. A régi központosított kormány helyébe vidéken is a termelők önkormányzatának kellett volna lépnie [...]. Egy-egy kerület falusi kommünjei közös ügyeiket a kerület székhelyen

ülésező küldöttgyűlés útján intézzék, ezek a kerületi gyűlések viszont küldjenek képviselőket Párizsba, a Nemzeti Delegációba; minden delegátus legyen bármikor elmozdítható és a választóitól kapott *mandat impératif* (kötelező mandátum) által kötve”. (Marx: A polgárháború Franciaországban. In: Marx és Engels: *Válogatott Művek*, I. kötet, Budapest, Kossuth Kiadó, 1963, 514–515).

Egy szocialista forradalmat követő *félállam*, illetve a társadalomtól elidegenedett, bürokratikus apparátusokat kiváltó *önigazgatói társadalomszerveződés* eszméje azok a cölöpök, amelyek csak a tőkés újratermelés osztályszintű antagonizmussal terhelt viszonyrendszerének meghaladási folyamatában lehetnek relevánsak. Ezek a tézisek jelölik ki a probléma gondolati átvilágításának keretfeltételeit. Persze, itt sem elmélet-, sem politikátörténeti összegzésre nem vállalkozhatunk, ellenben fel tudjuk vázolni e problematika fogalmi kérdéseit.

4. Az önkormányzás értelme

Az önkormányzás-önigazgatás nagyon szép célt kitűző eszme és elv, és igen régi hagyománya van. Nagyon frappánsan fogalmazta meg ezt az elvet és ennek az eszménynek az értékét Johann Wolfgang Goethe, amikor azt mondta, hogy arra a kérdésre, hogy melyik kormányzat lenne a legjobb, az a válasza, hogy az, amelyik megtanít minket arra, *hogyan kormányozzuk önmagunkat*. Ha az emberek közösségei képesek saját magukat szervezni, egymással kooperálva irányítani, akkor tulajdonképpen nem lenne szükség külső irányításra és igazgatásra. Az önigazgatás eszméje azt fejezi ki, hogy egy közösség a saját ügyeiben autonóm módon jár el, a szükségletek kielégítését, az érdekkonfliktusok feloldását nem bízva másokra, különálló-külső szervekre, kissé elidegenedett államhatalomra, hanem öntevékenységgel, saját erejéből oldja meg problémáit. Mégsem olyan egyszerű az önkormányzás és az önigazgatás megvalósítása, bár az eszményt rendkívül értékesnek tartjuk.

Hogyan intézményesíthető, valósítható meg ez?

Az egyik fogalmilag-logikailag lehetséges út az, hogy *az önkormányzatiságot az államiság keretrendszerébe illesztjük*, és így az kapcsolatba kerül a hatalommegosztással, a központosított állami szervezet el-lensúlyaként, annak korlátozásaként is. Ekkor a cél a túlzott és káros hatalomkoncentráció megfékezése, a Montesquieu-tól származó „le pouvoir arrête le pouvoir”⁸ (a hatalmat a hatalom állítja meg) elv

egyik összetevőjeként. Alapvetően ez az *önkormányzás polgári demokratikus válfaja*, amelynek területi-lakóhelyi igazgatási alapja van (az önkormányzatiság egyéb, *szakmai, egyesületi, vallási, köztisztviselői* típusai mellett, amelyek ma a civil társadalom gerincét alkotják), de nem érinti a termelési eszközök magántulajdonosi viszonyait piacon keresztül integráló gazdasági struktúrát, az osztályuralmi viszonyokat. A hatalmi ágak megosztásában a területi-lakóhelyi önkormányzat a központi államhatalom részleges, demokratikus ellensúlyaként jelenik meg.

A másik megoldás az lehetne, ha egy társadalomban *gazdasági és társadalmi demokrácia, teljes öngazgatás, önkormányzás valósulna meg*, az élet minden területén és szintjén. Ekkor a – bizonyos értelemben – egymással mellérendeltségi viszonyban működő, szolidáris föderációk következtében feleslegessé válna az államhatalom. Ez a *commune* (község) eszménye. De mindez milyen viszonyokat feltételez? Aligha dominánsan tőkés termelési módon egzisztáló világrendszer – bár néhol éppen annak ellenreakciójaként megszerveződnek helyi, kommunális hatalmi góccok, az ellenállás szerveiként.⁹

Az utópista szocialista Claude Henri Saint-Simon azt gondolta, hogy a legjobb az lenne, ha az emberek igazgatását felváltaná a „dolgok igazgatása”. Friedrich Engels erősen szimpatizált ezzel az elképzeléssel, *A család, a magántulajdon és az állam eredete* c. híres munkájában.¹⁰ *Dolgok igazgatása – emberek igazgatása nélkül, ami feltételezi, hogy nincsenek hierarchiák, kiegyensúlyozott, nem túlzottan egyenlőtlen, hanem egyenlőségi viszonyok vannak a társadalomban.* „Kaszárnyáról” szó sem lehet, amivel e gondolat ellenfelei a közösségi társadalom keresése útjának-módjának híveit igyekeznek lejártni, hiszen a kaszárnya maga az alá-fölérendeltség, a parancsuralom, mindenféle testületi bölcsesség, közvetlenség, mellérendeltség nélkül.

Mégis azt kell hogy mondjuk, hogy a Saint-Simon-féle gondolatot azért kell utópiának tartanunk, mert ha dolgokat kell igazgatni – a dolgok gyárak, földek, közlekedési eszközök, vagy apróbb javakról is szó lehet –, akkor az együttélést voltaképpen az ember–dolog viszonyra redukáljuk. Valójában a „dolgok” emberek közötti társadalmi viszonyokat közvetítenek, és – Engelsszel szemben –, mondjuk, nemcsak a termelési eszközök ilyenek, hanem a *személyközi* és a *személyektől független, objektív* társadalmi viszonyok is. A legszemélyesebb szerelmi vagy családi viszonyokban is vannak közvetítések, pl. a gyermeknek a szülők közötti viszonyára vonatkozóan a javak („dolgok”) családon belüli felhasználása. De a lakhatáshoz való joggal

élés (lakásbirtoklás, -használat, -rendelkezés) vagy az anyatermészet-hez, a társadalom szerves testét jelentő környezethez való viszony is mindig társadalmilag közvetített viszony. A föld mint kitüntetett termelési tényező sem dologhoz, hanem emberek, embercsoportok dologhoz való viszonyaként működtethetők. Hát még a termelő eszközök mozgásba hozása, amely feltételezi a munka megosztását (amely maga is termelő erő), még akkor is, ha sikerülne azt nem hierarchikusan szervezni, koordinálni, közvetíteni, termelői önkormányzatok, szövetkezetek közötti föderációkkal. Tehát igen nehéz, hogy *a dolgok igazgatása váltsa ki az emberek igazgatását*, miközben a „dolgok” nem egyszerűsödnek (ahogyan Lenin egykor, egy adott forradalmi helyzet forradalomelméletében, az 1918-ban megjelent *Állam és forradalomban* tévesen feltételezte), hanem bonyolultak és bonyolódnak a történelmi folyamatban. Semmiképpen sem csökken komplexitási fokuk, ezért is szükséges kezelésükhöz szakértői tudás. Ahol nincs szakszerűség, szakmai racionalitások (oktatási, egészségügyi, gazdasági, pénzügyi, jogi racionalitás stb.) ott *dilettantizmus* honol, nem öngazgatás.¹¹ *A különböző szakszerűségek vagy egy azonos területen fellépő, azonos értékű szakértői rációk közötti döntés maga a politika.* A teljessé váló öngazgatás harmonikus, egyenlőségi, uralommentes és átlátható-tapasztalható viszonyokat feltételezne, ami közvetlen tapasztalatokat nyújtó kis közösségekben, területeken, persze, elvileg ma is járható utat jelent. A globális kapitalizmusban ettől messze vagyunk. Az emberiség zöme, több száz éve, alapvetően a bér munka hierarchikus parancsnoklásának és az értéktöbblet magánelsajátításának viszonyai között él. Ezért az öngazgatás ma erős társadalmi hierarchiák, osztály- és rétegtagoltság, magántulajdonosi érdekeltségek közepette vetődik fel, ami finoman fogalmazva is csak eléggé távol áll egy kooperatív szolidaritási viszonyrendszerrel.

Ezért az államiság meghaladásának jövőjéről – a ma álláspontjáról, ahol a globális kapitalizmus regionális integrációkat hozott létre, az EU esetében nemzetállamok fölötti, szupranacionális elemekkel – vajmi kevés biztosat lehet mondani. Az elmúlt 100 év nem igazolja sem az állam elhalásának feltételezését (Engels, Lenin), sem azt, hogy „a dolgok igazgatása lépne az emberek igazgatása” helyébe (Saint-Simon), sem az állami munka jelentős leegyszerűsödését, miközben inkább bővültek az állami funkciók. Ezért az államilag szervezett társadalom, elkülönült közhatalmával, nehezen látszik meghaladhatónak. Ezt a spontán piaci koordináció „láthatatlan keze” (Adam Smith) ugyanúgy nem helyettesítheti, ahogyan az öngazgatói, önkormányzó

közösségek szolidaritásán alapuló szocialista gondolkörnek sincs közvetlen realitása vele szemben. Ez utóbbiak rendkívüli, forradalmi helyzetekben és körülmények között – mint a munkás-, paraszt- és katonatanácsok szovjetjei 1917-ben, a hazai nemzeti bizottságok 1945-ben, az 1956-os magyar munkástanácsok – spontán kialakuló, kollektív akarattól vezérelt szervekként kezükbe veszik a dolgok irányítását és igazgatását, ám amikor eltűnnek a rendkívüli helyzet felhajtó erői, tartósan már nem lehet fenntartani a mindennapok munkamegosztása feladatainak és a közhatalmi funkcióknak *együttes gyakorlását*. Kevesen vannak, akik életük teljességében – magánéletük és munkájuk háttérbe szorításával –, a Rousseau-féle *közemberi (citoyen-)* elhivatottsággal szolgálnák a közérdeket. Ezért támadhat fel újra és újra az adminisztráció hatalma, munkahelyi, lakóhelyi és állami szinten egyaránt, noha kevesen szeretik a bürokráciát, és kevesen értik a racionális igazgatás funkcióit. Ezek úgy vesznek részt a munkamegosztásban, hogy közvetlenül nem vesznek részt benne, hanem éppen magát a munkamegosztást közvetítik, szervezik. Legalábbis a racionális igazgatás *manifeszt funkciójaként*, ami viszont – nagyon különböző mértékben és módokon – együtt járhat és jár *látens funkciókkal* (bürokratikus aktatologatás, packázás az ügyfelekkel, a hivatal hallgat, a közérdekű adatokat eltitkolják stb.) és *diszfunkciókkal* (a spontán társadalmi mozgások fékezésével, legrosszabb esetben a politikai társadalom szerveződését béklyóba verő bürokratikus uralommal, ahol a bürócélok válnak államcéléll).

Viszont éppen azért, mert a társadalmilag keletkezett szükségletek kielégítése közben, mindaddig, amíg az érdek- és eszmei harcok nem szűnnek meg, a konfliktusok újratermelődnek, szükség van a politikai állam konfliktusfeloldó, -szabályozó szerepére, jogrendre, funkcióellátásra. Hogy ez az állam mennyire szolgálja majd a társadalom nagy többségének érdekeit, vagy éppen ellenkezőleg, elenyésző kevesekét, mennyire talál humánus és demokratikus megoldásokat a szociális integráció fenntartásának elősegítése érdekében – közel sem közömbös. Az adekvát megoldások keresése az állami emberek részéről növelheti az állam problémamegoldó képességét és a társadalom bizalmának erősödését. A társadalomnak pedig a politikai, közéleti nyilvánosságon és a *demokratikus részvétel közvetlen és közvetett, képviselési formáin keresztül* – saját érdekükben is – kontrollálniuk kell az államhatalmat. Közfunkcióinak minőségi szintű ellátására kell szorítaniuk államukat. Ugyanis minden hatalom, amelyet ellenőrizetlenül hagynak, nemcsak korrumpálódik, hanem előbb-utóbb minden bizonnyal el is fajul.

Ahhoz, hogy *ne* ezzel a problémával nézzenek szembe, a tőkés termelést és elosztást, a kapitalista társadalmak polgári individuumaiknak önzését („rational choice”) kellene meghaladni, amihez – tisztán formában – a termelés és az elosztás szocializálásán és egy félállami, demokratikus hatalomgyakorlási átmeneten keresztül vezethet út, a termelői öngazgatás kikísérletezése és az elidegenedett közhatalom visszavétele nyomán. Az állam elhalása ekkor és ennyiben – akár szekuláris tendenciaként is („hosszú átmenet”) – racionális történelemfilozófiai probléma. Persze, további pozitív felvetések is megfogalmazhatók a „félállami” megoldások kikísérletezhetőségének irányába. Négy ilyen említünk.

1. Az államszocialista kísérletben a *szövetkezeti közgyűlések*, egyfelől, stratégiai kérdésekbe beleszólva, másfelől a helyi lakossági igényeit kifejezve, már *félállami* megoldásnak voltak tekinthetők. A szövetkezeti köztulajdon népességeltartó képessége és a helyi közösség valós szükségletei (bölcsőde, óvoda, elérhető közszolgáltatások, lakásépítés segítése stb.) összekapcsolódtak a szakmai vezetők kiválasztásával, a vezetés testületi kontrolljával, a közgyűlések demokratizáló szerepével.

2. Az is nyilvánvaló, hogy a képviselők meghatározott, a működés folyamatosságát biztosító feltételek melletti *visszahívhatósága* olyan – félállami – intézményt adhat a választó megbízók kezébe, amely a pártvezetéshez kötődő és a parlamenti politikai fegyelmező mechanizmusok majdnem mindent felülíró mechanizmusait enyhítheti, s részben kontrollálhatja. Ebből azonban nem kér a politikából élő, azt üzemszerűen működtető, professzionalizálódott politikai osztály.

3. A kommunikációs forradalommal az *országos népszavazás intézménye* is sokkal artikuláltabb, szakmailag és politikailag érdemibb, kidolgozottabb megoldásokkal kerülhetne a jogalkotás elé – eredményes népszavazás nyomán –, mint ezen tömeges és gyors hálózati érintkezési formák alkalmazása nélkül (e-demokrácia).

4. A jogrendet mint monopolizált közhatalmi kényszert alkalmazó megoldást sok helyen kiválthatnák a ma is létező társadalmi normák: szokásnormák, erkölcsi normák, közösségek, szakmák önszabályozó normái. Azok, amelyek törzsfogalmát René König a *normakontinuum* elméletben ekként fogta fel: a társadalmi normák olyan reális elvárásokat tartalmaznak, amelyeket egyes csoportok vagy egész társadalmak tagjai, meghatározott „szituációkban”, kölcsönösen éreztetnek egymással, s az elvárást kifejező normától való eltérést vagy egyenesen annak megsértését büntetik, míg követését jutalmazzák.

A kölcsönösség viszonya a csoporton belül konstitutív jelentőségű, mert ez rögzíti az érvényesség szociális dimenzióját, szituációját s a rá vonatkozó normatív elvárást.¹² Ilyen önszabályozó tendenciák ma a közösségi médiumok világában észlelhetők.

Jegyzetek

- ¹ Megjelent a *Marx... Interpretációk, Irányzatok, iskolák* (szerk.: Antal Attila, Földes György, Kiss Viktor) c. kötetben (Budapest, Napvilág Kiadó, 2018, 65–67.
- ² Szilágyi Péter: *Jogi alaptan* c. munkájában (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011, 731–766) igen kiváló összefoglalást ad az állam és a jog eredetéről, az ázsiai, antik, germán út és a feudális állam jellemzőiről.
- ³ Megtörni az „általános, maradandó tőke” bűvöletét. In: *A tőkén túl*. Első rész. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2008.
- ⁴ A régi rend védelme In: *A politikai marxizmus az angolszász világban* (Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Ágh Attila), Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988, 119, 168.
- ⁵ A politikum konstrukciója. A politikai problémája Carl Schmittnél, Max Webernél és a neomarxistáknál. *Eszmélet* 100. sz. (2013. tél), 82–111.
- ⁶ Szilágyi Péter az államok megszerezését azonos módon fogja fel. Az államrendszer egyedi szintje szellemileg újraalkotott konkrétként „tartalmazza azokat a sajátosságokat, amelyeket az adott egyedi államra vonatkozó államtípus és államforma kifejeznek, emellett pedig tartalmazhatja mindazt, ami az adott egyedi államra még jellemző” (Szilágyi 2011, 226–229). Így a központi állami szervek jogilag rögzített viszonyát (államfő, kormány, parlament), az államszervezet szintenkénti tagoltságát, az alkotmányossági kontroll intézményesíthettségét vagy éppen annak hiányát stb.
- ⁷ Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok, In: Krausz Tamás és Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. Budapest, L'Harmattan_Kiadó – Eszmélet Alapítvány, különösen: 14–20.
- ⁸ A teljes mondat: „Pour qu'on ne puisse abuser du pouvoir, il faut que par la disposition des choses le pouvoir arrête le pouvoir.” „Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak.” Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Ford. Csécsy Imre – Sebestyén Pál, Budapest, Osiris-Attraktor, 2000, 254. Nálunk Bibó István akadémiai székfoglalója nyomán „a hatalmat ellenhatalommal” formula terjedt el.
- ⁹ A legfrissebb kísérletről lásd a Venezuela-dossziét (Lugosi Győző értő bevezetésével) az *Eszmélet* 123. számában (2019. ősz), 166–215.
- ¹⁰ Az osztályellentéteket megszüntető szocialista átalakuláshoz kötött gondolatról van tehát szó: „Az első aktus, amelyben az állam valóban az egész társadalom képviselőjeként lép fel – a termelési eszközök birtokba vétele a társadalom nevében – egyszersmind utolsó önálló aktusa is mint államnak. Az államhatalomnak a társadalmi viszonyokba való beavatkozása egyik területen a másik után feleslegessé válik és magától elenyészik azután. A személyek feletti kormányzás helyébe dolgoznak az igazgatása és termelési folyamatoknak a vezetése lép. Az államot nem

»eltörlik«, az állam elhal.” Illetve még kategorikusabban: „A társadalom, amely a termelést a termelők szabad és egyenlő társulása alapján újjászervezi, az egész államgépezetet oda helyezi, ahová akkor való lesz: a régiségek múzeumába, a rokka és a bronzbalta mellé.” (Marx és Engels: *Válogatott Művek*. II. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963, 133. és 291.).

¹¹ Vannak olyan közhatalmi (központi állami és/vagy önkormányzati) feladatok, amelyek társadalmasíthatók, de az öngazgatást ekkor sem a mozgalmi spontaneitás jellemzi, hanem a szervezettség és a szakszerűség. A túzoltási feladatok, népi ülnökök bevonása a bírói ítélkezés munkájába, a szociális ellátások (például bölcsődei-óvodai kisdedelhelyezés és –nevelés, társadalombiztosítási ellátások stb.) megszervezése szervezetet, igazgatást, tehát társadalmi szervezetet igényelnek, hozzáértéssel – akkor is, ha ezeket nem állami, hanem szakszervezetek, vagy lakóhelyi bizottságok látják el. A termelői öngazgatás sem lehet ad hoc tevékenység, hanem állandósított szervezettséget feltételez. A vezetélmélet tudja, hogy csak a vezérkari típusú vezetési struktúra alkalmas a fegyvernemek közötti együttműködés biztosítására, amit a helyes stratégia kiválasztásában sem helyettesíthet a laikus emberfők tanácskozása. A szovjet-orosz polgárháborúban sem véletlenül jelent meg a katonai rangok visszaállításának követelménye. Az *Állam és forradalmat* író Lenin a későbbiekben, a hatalomra jutás után, *épít a polgári szakemberek tudására, akik mellé ellenőrként bolshevik komisszárt kell állítani*. Bizonyos stratégiai döntések telepíthetők közvetlen demokratikus, bázisdemokratikus szintre – mondjuk egy szövetkezet életében közgyűlési szintre –, de egyik társadalmi szervezeti forma sem nélkülözheti a szakszerűség jelenlétét a döntéshozatali folyamatban.

¹² A jog a társadalmi normák összefüggésében In: *Jog és Szociológia Tanulmányok*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979, 261–262.